

* नवम स्कन्ध के श्रवण का फल *

हरिरुवाच—मत्कपोलौ च भृकुटिर्नवमस्कन्ध इष्यते। एतस्य श्रवणाद् गोघ्नः सद्गतिं लभतेतराम्॥१॥ इतिहासं चात्र शृणु वङ्गदेशे कृषीबलः। विश्राम इति विख्यातो बभूव द्विजपूजकः॥२॥ नानान्नमुप्त्वा भूमौ स प्रोत्पन्नं तन्नृपाय वै। ददौ करार्थं तच्छेषं स्वगृहं चानयत्पुनः॥३॥ गृहं गत्वा ब्राह्मणेभ्यो ददौ चान्नं कृषीबलः। कदाचित्पक्विते क्षेत्रे स्थिता गां निशि दृष्टवान्॥४॥ दण्डेन तास्तताडेति मत्क्षेत्रं भक्षितं हि वः। निशम्य तद् ध्वनिं गावो दुद्रवुस्तु दिशो दश॥५॥ एका वृद्धा मृता धेनुस्तां दृष्ट्वा दुःखितोऽभवत्। उत्थाप्य तां नदीतीरे दूरे प्रक्षिप्तवान् पुनः॥६॥ प्रायश्चित्तं न कृतवाँल्लोके ख्यातिभयात्तदा। देहान्ते नरकाँल्लेभे बहुकालं स पादजाः॥७॥ पुनश्चाण्डालतां प्राप्तो मृता माता मृतः पिता। मातृष्वसृगृहे सोऽन्यो भूत्वा कुष्ठरुजा जितः॥८॥ उपवास दशवर्षाणि ततो मातृष्वसा मृता। ततो यष्टिं गृहीत्वान्यो गेहे गेहे क्षुधान्वितः॥९॥ भ्रमन्दैवात्कदाचित्स ब्राह्मणस्य गृहं गतः। तत्र भागवती गाथा नवमस्कन्धजा श्रुता॥१०॥ तदा ववर्ष जलदो बहुधारासमन्वितः। स चाण्डालो मार्गतः श्लोकार्थं नवमस्य हि। शुश्राव छायामाश्रित्य ततः पङ्के पपात ह॥११॥ तदैव स मृतो लोकं वैकुण्ठं प्रजगाम वै। श्लोकार्थं श्रवणेनैव मुक्तो गोवधपापतः। तत एतादृशं शास्त्रं न लोके पापराशिनुत्॥१२॥

* अथ गौरीतन्त्रोक्तं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम् *

कैलासशिखरारूढं भक्तिशास्त्रविशारदम्। सदाशिवं नमस्कृत्य गौरी पप्रच्छ सादरम्॥१॥ पार्वत्युवाच—सदाशिव शिवाधार शङ्कर श्रीधरप्रिय। गिरिशाखिलसद- गोष्ठीनीराजितपदाम्बुज॥२॥ किञ्चित् पृच्छामि भो देव ब्रूहि कृत्वा कृपां मयि। श्रीभागवतमाहात्म्यं श्रोतुं कौतूहलं मम॥३॥ महादेव उवाच— शृणु देवि प्रवक्ष्यामि गुह्याद् गुह्यतमं शिवे। श्रीभागवतमाहात्म्यं सर्वपापविनाशनम्॥४॥ यदि न स्याद्भागवतं कलौ सर्वमलाकुले। तदा गतिः कथं नृणां सत्यं सत्यं मयोदितम्॥५॥ जगत्त्राणाय हरिणा श्रीमद्भागवतं परम्। भुवि प्रकटितं गौरि कारुण्येन दयालुना॥६॥ ये तु भागवतं शास्त्रमन्यशास्त्रेण दुर्धियः। समत्वेनैव जानन्ति तेषां दैवं पराङ्मुखम्॥७॥ ते पतन्ति महाघोरे सौयलोके हि मानवाः। धिक् धिक् तेषां प्रसङ्गोऽपि ये भागवतदूषकाः॥८॥ येषां श्रोतुं मनीषाऽभूच्छीर्मद्भागवतस्य च। तेषामनेकजन्मोत्थपातकानि वियन्ति हि॥९॥ किमिहोक्तेन विधिना सद्यः कृष्णः प्रसीदति। अनेकजन्मसंसिद्धे शिवो भवति यो नरः॥१०॥ श्रीभागवतशुश्रूषा तस्यैव हृदि धार्यते। कोटिजन्मान्तरे येषामशुभं कर्मभामिनि॥११॥ तेषां गतिर्भवेद् गौरि श्रीभागवतनामतः। स स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः॥१२॥ सर्वशास्त्रावगाही स यो भगवतचिन्तकः। तस्य दर्शनमात्रेण दूरतो याति पातकम्॥१३॥ किं तस्य दानैः पुरुभिर्मखैर्वा किं तस्य पुण्यैश्चिरसञ्चितैर्वा। किं तस्य शास्त्रैः किमु तस्य योगैः किं तस्य मैत्र्या किमु तस्य जाप्यैः॥१४॥ किं तस्य बुद्ध्या किमु तस्य शुद्ध्या किं तस्य ऋद्ध्या वत शैलपुत्रि। यस्याऽनिशं श्रोत्रपवित्रभागवतामृताम्भोधिरसावगाह॥१५॥ दुर्लभं मानुषं जन्म लब्ध्वाऽपि भुवि मानवाः। श्रीमद्भागवतास्वादरहितास्ते जना वृथाः॥१६॥ कीर्तयन्ति च ये भक्त्या भागवतं धरात्मजे। तन्नामकीर्तयन्त्येव सर्वे देवा महर्षयः॥१७॥ षट्शास्त्रवेत्ता निगमप्रवीणस्तथागमव्याकरणादिनिष्ठः। विनाहरेर्भागवतप्रसादाञ्जनाति को भागवतान्तरार्थम्॥१८॥ यत्कामिनां कामदातृअर्थिनामर्थदातृ यत्। धर्मार्थिनां धर्मदातृ मुक्तीच्छूनां च मुक्तिदम्॥१९॥ भक्तीच्छूनां पराभक्तिदातृ भागवतं प्रिये। न शृण्वन्ति निन्दन्ति ते त्याज्याः सुदूरतः॥२०॥ येऽहङ्कारमहाव्यालगिलिता मन्दबुद्धयः। विहसन्ते भागवतं ते मूढा धीरमानिनः॥२१॥ यः शृणोति सतां निन्दां विभोः शास्त्रस्य सुन्दरि।

की हजारों शाखाएँ थीं। वसुदेव से रोहिणी में बलदेवजी उत्पन्न हुए। हे राजन्! वसुदेवजी से रोहिणी में ही उत्पन्न एक लड़की भी थी, जिसका नाम सुभद्रा था, वह रिश्ते में बलदेवजी की बहिन और आपकी पितामही लगती है। हे महाराज! पृथिवी का भार उतारने के लिए साक्षात् भगवान् विष्णु ने ही देवताओं की प्रार्थना से देवकी के गर्भ से अवतार लिया।

॥ चौबीसवाँ अध्याय समाप्त ॥

॥ नवम स्कन्ध समाप्त ॥

कामाद् भोगात्कौतुकाद्वा नश्यति सुकृतं कृतम् ॥ २२ ॥ धन्यौ च तस्य पितरौ धन्यास्तस्य च बान्धवाः । धन्यस्तस्य जनुर्भद्रे यो भागवतमर्चति ॥ २३ ॥ पुष्पैर्धूपैश्च सुरभिश्चन्दनैर्वस्त्रभूषणैः । उच्चावचैश्चोपहारैस्तथा तद्वाचके जनम् ॥ २४ ॥

इति गौरीतन्त्रे शिवपार्वतीसम्वादे पुराणदानमाहात्म्ये श्रीभागवतमाहात्म्ये प्रथमः पटलः ।

शिवोवाच— सदाशिव महासाधो कीदृक् भागवतवाचकः । किं लक्षणं भागवतं तन्मे ब्रूहि दयानिधे ॥ १ ॥ शिव उवाच— नातिनीचस्वरो नात्युच्चस्वरो न विलुप्तधीः । न रिपुर्नखलो देवि नालसः क्रोधनश्चलः ॥ २ ॥ न स्त्रैणो न च साधुद्विट् स्याद् भागवतवाचकः । दिव्यमासनमास्थाय वाचकः कथयेत्कथाम् ॥ ३ ॥ स्कन्धाध्यायाद्यन्तपद्यं द्विस्त्रिर्नोच्चारयेच्छिवे । तथा नमस्क्रिया कार्या वक्तुपृच्छकश्रोतृभिः ॥ ४ ॥ उपक्रमोपसंहारे सादरं गिरिनन्दिनि । अमान्यो हेतुवादी च विष्णुभक्तो जितेन्द्रियः ॥ ५ ॥ श्रद्धावान् सारसङ्ग्राही श्रोता भवति नाऽपरः । हेतुवादरते मूर्खः स्त्रीजितः कृपणः शठः ॥ ६ ॥ अहं युत्क्रोधनोऽसाधुः श्रोता न स्याद्वरानने । श्रोतृप्रियो भवेद् वक्ता श्रोता वक्तुप्रियो भवेत् ॥ ७ ॥ अन्यथा तयोर्योगे रसो नैवोपजायते । अश्नन्ननश्नन् शृणुयाद्वाचयेद्वा धरात्मजे ॥ ८ ॥ स कामः शृणुयात्सुभु कथयेद्वा उपोषितः । भाग्यवान् शृणुयाद् ब्रूयात्सदा विष्णुपरायणः ॥ ९ ॥ यः पठेत्संहितां कृत्वा शृणुयाद्वा वरानने । अश्वमेधसहस्रस्य वर्णे वर्णे लभेत्फलम् ॥ १० ॥ सर्वतीर्थाविगाहोत्थं यच्च सर्वव्रतोद्भवम् । तत्फलं कोटिगुणितं संहिताश्रुतिमात्रतः ॥ ११ ॥ अर्थं विना तु यः पाठः संहिता सा निगद्यते । अधीयन्ते च वृत्त्यर्थं ये तु भागवतं शुभम् ॥ १२ ॥ हरिणा स्वयमुद्दिष्टं तेऽपि सद्गतिमाप्नुयुः । श्रीभागवतपाठार्थं यः प्रयच्छति मन्दिरम् ॥ १३ ॥ सुन्दरं सुदृढं गौरि स स्यात्कृष्णप्रियश्चिरम् । ससागरा मही तेन दत्ता स्यान्नाऽत्र संशयः ॥ १४ ॥ यस्तु तद्वाचकायैव धनं दद्यात्सुपुष्कलम् । नानातीर्थेषु विधिवन्नानादानैश्च तस्य किम् ॥ १५ ॥ स्वर्णं रौप्यं च रत्नानि नागेन्द्रं च रथं हयम् । गृहं दद्यात् यथाशक्ति वाचकाय च दक्षिणाम् ॥ १६ ॥ देवतानां यथा विष्णुर्नक्षत्राणां यथा शशी । तीर्थानां च यथा गङ्गा वैष्णवानां यथा वयम् ॥ १७ ॥ वर्णानां चैव सर्वेषां यथा भूमिसुरावराः । शास्त्राणां च यथा वेदाः पुराणानामिदं तथा ॥ १८ ॥ युगानां च यथा सत्यं मासानां मार्गशीर्षकम् । एकादशीतिथीनां च पुराणानामिदं तथा ॥ १९ ॥ एतस्य पाठकाले तु अन्यालापांश्च वर्जयेत् । उपक्रमोपसंहारे हरिकीर्तनमाचरेत् ॥ २० ॥ कथायां कथ्यमानायां विवादं ये प्रकुर्वते । तेषां द्वेष्टा स्वयं विष्णुर्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २१ ॥ गायत्री भाष्यरूपोऽयं द्वादशस्कन्धसंयुतः । ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रः श्रीमद्भागवताभिधः ॥ २२ ॥ पञ्चत्रिंशोत्तराध्यायः त्रिंशतायुक्त ईश्वरि । द्वैपायनमक्षोभतमोहननभास्करः ॥ २३ ॥ प्रथमश्च द्वितीयश्च चरणौ द्वौ प्रकीर्तितौ । तृतीयश्च चतुर्थश्च द्वावूरु समुदीरतौ ॥ २४ ॥ पञ्चमो नाभिदेशश्च षष्ठो हृदयमुच्यते । सप्तमश्चाष्टमश्चैव द्वौ बाहु परिकीर्तितौ ॥ २५ ॥ नवमः कण्ठदेशः स्यादशमो मुखमुच्यते । एकादशो भालतटं द्वादशस्तु शिखोच्यते ॥ २६ ॥ एवं सर्वं भागवतं श्रीहरेरङ्गमुच्यते । रसिकास्तद्विजानन्ति नान्येषां पदमत्र हि ॥ २७ ॥ तत्र श्रीदशमः श्रेष्ठस्तत्र गोकुलकेलयः । तत्रैव श्रीरासलीला गोपकागतिकास्ततः ॥ २८ ॥ तत्राटवीति पद्यं तु प्रोच्यतमे परमं पदम् । तत्रैव च रसश्लोकः प्रेमनियसिरूपकः ॥ २९ ॥ यस्तु श्रुत्वा भागवतं वक्त्रकूटनमाचरेत् । हेयबुद्ध्या तस्य शुद्धिर्नास्ति नास्ति वरानने ॥ ३० ॥ पारम्पर्यागतं योग्यं वाचकं लङ्घयेच्छुभे । यस्तु मौग्ध्यात्स गुरुहा सत्यं सत्यं वदाम्यहम् ॥ ३१ ॥ श्रीभागवतगोष्ठ्यां यः प्रभुत्वं गर्वमेव च । कलिं गिरिसुते कुर्यात्कोऽन्यः पापतमस्ततः ॥ ३२ ॥ तत्संपर्को महेशानि नरं नयति नारकम् ॥ ३३ ॥

इति गौरीतन्त्रे शिवपार्वतीसम्वादे पुराणदानमाहात्म्ये श्रीभागवतमाहात्म्ये द्वितीयः पटलः ।

उमोवाच— प्राणनाथ कृपासिन्धो ब्रूहि शास्त्रविदां वर । कस्य स्कन्धस्य श्रवणे किं किं भवति वा नृणाम् ॥ १ ॥ शिव उवाच— उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा वाचकः कथयेत्कथाम् । अथवा गौरि नियमो ब्रह्मसत्रेण विद्यते ॥ २ ॥ कथा भागवती यत्र तत्र साक्षाच्छ्रियः पतिः । परिवारगणैर्युक्तो मुदा वसति पार्वति ॥ ३ ॥ तत्राऽन्येषां कथा का वा यत्र भागवतोत्तमाः । सर्वेषां चैव स्कन्धानां पठनाच्छ्रवणात्प्रिये ॥ ४ ॥ भवन्ति पुंसा सर्वेऽपि पुरुषार्था न संशयः । तथापि किञ्चिद्वैशिष्ट्यं शृणु त्वं प्राणवल्लभे ॥ ५ ॥ प्रथमस्कन्धश्रवणाद् वैष्णवं तनयं लभेत् । द्वितीयस्कन्धश्रवणात्परमां गतिमाप्नुयात् ॥ ६ ॥ तृतीयस्कन्धश्रवणाल्लिङ्गदेहेन मुच्यते । चतुर्थस्कन्धश्रवणात्परमं पदमाप्नुयात् ॥ ७ ॥ पञ्चमस्कन्धश्रवणान्मुक्तो भवति नारकैः । षष्ठस्य श्रवणाद्देवि ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ८ ॥ सप्तमस्कन्धश्रवणात्सत्सङ्गतिमवाप्नुयात् । अष्टमश्रवणाद्देवि ऐश्वर्यमतुलं लभेत् ॥ ९ ॥ नवमस्कन्धश्रवणात्सन्ततेर्वृद्धिमाप्नुयात् । दशमश्रवणेनाऽत्र

रसास्वादी भवेद्धरेः॥१०॥ एकादशस्य श्रवणात् ज्ञानविज्ञानभक्तिमान्। द्वादशश्रवणाद्देवि आश्रयं लभते नरः॥११॥ बहुना किमिहोक्तेन सर्वं सर्वत्र तिष्ठति। केवलं श्रीहरेर्भक्तिर्महाफलमिति ध्रुवम्॥१२॥ श्रीभागवतमाहात्म्यं वक्तुं कः शक्नुयात् प्रिये। यथा गुणा भगवतस्तथा भागवतस्य च॥१३॥ कर्मप्रधानं प्रवदन्ति केचित् ज्ञानप्रधानं प्रवदन्ति चाऽन्ये। अत्रैव भद्रे निजवासनातः परम्परा चाऽत्र भवानि भक्तिः॥१४॥ यस्य या वासना गौरि तस्य सा दुरतिक्रमात्। सिताक्तं निम्बपत्रं च मधुरं न भवेत् क्वचित्॥१५॥ श्रोतव्यं रसिकादेव वक्तव्यं रसिकाग्रतः। स्ववासनानुसारेण विविधं च यथा मनः॥१६॥ नियमेन च नित्यं हि शृणुयाद्यः शुभानने। तस्य विघ्ने समुत्पन्नेऽनुतापः फलदो भवेत्॥१७॥ यो वक्ति श्रीभागवतं स ज्ञेयः श्रीशुकः स्वयम्। अन्यथा पर्वतसुते को वक्तुं शक्तिमान् भवेत्॥१८॥ शुकास्यपुटसङ्गित्वात्स्वादु भागवतं फलम्। शुकवद्वदते शास्त्रं शुकस्तेन निगद्यते॥१९॥ अथवा शुक्लमथनाञ्जातः शुक इतीरितः। किं वा शुक्लस्वरूपत्वाच्छुक इत्यभिधीयते॥२०॥ सर्वज्ञाननिधित्वाच्च स ऋषिः परिकीर्तितः। यमुनाया एकदेशे बादरं वनमस्ति हि॥२१॥ अयनं तस्य तद्यस्मात् स व्यासो बादरायणः। तत्सुतः शुक उत्पन्नो बादरायणिसंज्ञकः॥२२॥ शृणोति यो भागवतं 'परीक्षित' ज्ञेय एव सः। सर्वत्र कृष्णं पश्येद्यत् कृष्णभावपरीक्षकः॥२३॥ तस्मात्परीक्षितद्राजा सः यतो भक्त्या विराजते॥२४॥ भक्त्या भुवं नरं याति भूयोऽपि नृप ईरितः। अत्रैव वाच्यो भगवान् नन्दगोकुलनन्दनः। उपक्रमोपसंहारे मध्ये मध्ये स कीर्तितः॥२५॥ प्रयोजनं हरेर्भक्तिरन्यत्स्यादानुषङ्गिकम्॥२६॥ आश्रयाश्रयिसम्बन्धः श्रद्धावन्तोऽधिकारिणः। पुराणेषु परं गुह्यं यथा कृष्णस्तथा इदम्॥२७॥

इति गौरीतन्त्रे शिवपार्वतीसंवादे पुराणदानमाहात्म्ये श्रीभागवतमाहात्म्ये तृतीयः पटलः।

शिवोवाच— चन्द्रशेखर भूतेश वद कौतूहलं मम। श्रीभागवतदानादेश्चरितं परमं महत्॥१॥ शिव उवाच— दानं ददाति यो देवि जनो भागवतं सदा। विप्राय भक्तियुक्ताय ऋजवे सम्प्रदायिने॥२॥ विशेषतः कृष्णमन्त्रोपासकाय वरानने। किं पुनर्वै भाद्रपदे पौर्णमास्यां यथाविधि॥३॥ अष्टादशपलैः कुर्यात्स्वर्णसिंहासनं प्रिये। अष्टादशापि क्षौमाणि तावत्यः स्वर्णमालिका॥४॥ अष्टादशापि निष्कानि गौरि देया च दक्षिणा। अथवार्द्धं तदर्धं वा तदर्धं वा वरानने॥५॥ कुर्यात्सर्वं महेशानि वित्तशाठ्यं न कारयेत्। दानस्यावश्यकत्वाच्च यथाशक्ति प्रदापयेत्॥६॥ ददाति यो भागवतं तेन दत्तं जगत्त्रयम्। बहुनोक्तेन किमिहेतेन तेन दत्तः स्वयं हरिः॥७॥ यत्पुण्यं मथुरां गत्वा यत्पुण्यं पुष्करे वरे। तत्पुण्यं कोटिगुणितं श्रीभागवतदानतः॥८॥ यत्पुण्यं स्यात्कुरुक्षेत्रे महादानेन यत्फलम्। यत्फलं मकरे मासे स्नानेन वरवर्णिनि॥९॥ यत्फलं सर्ववेदैश्च पुराणाद्यैश्च यत्फलम्। तत्फलं कोटिगुणितं श्रीभागवतदानतः॥१०॥ परोपकारकरणे यत्पुण्यं भवति प्रिये। यत्पुण्यं सर्वसंन्यासे तत्पुण्यं कोटिशो भवेत्॥११॥ शतधा वाचयेद्देवान् कोटिधा भारतं तथा। कोटिकोटिगुणं चैव पुराणान् संहितादिकान्॥१२॥ श्रीमद्भागवतस्यापि कलां नार्हन्ति षोडशीम्। सन्देहो नाऽत्र कर्तव्यः प्रमाणं व्यासमानसम्॥१३॥ नास्तिकाय च मूर्खाय हेतुवादरताय च। धर्मध्वजाय लुब्धाय न च देयं कदाचन॥१४॥ लोभपैशुन्यमात्सर्यासूयाहिंसायुते हृदि। न वर्तते हरिकथा श्रीभागवतसंश्रिता॥१५॥ को वा वदेद्भागवतं विना श्रीरसिकाश्रयम्। विद्यया तमसा बुद्ध्या टीकया वा मनीषया॥१६॥ विशेषतः कर्मजडा विप्रा मीमांसकाः प्रिये। श्रीमद्भागवतास्वावरहिताः सहिता मदैः॥१७॥ तेषामग्रे न वक्तव्यं गोपनीयं च शाश्वतम्। शास्त्रं परमं देवि न चेद्दोषं स आप्रयात्॥१८॥ ये चाऽन्ये देवतामन्त्रोपासका येऽसुसद्भियः। ये पाषण्डमनुप्राप्तास्तैरिदं दुर्गमं महत्॥१९॥ उपदेशं विना व्यासो नाज्ञासीत्पूर्वमीश्वरम्। तस्मात्प्रयत्नतः कार्य उपदेशः सतो मुखात्॥२०॥ यथा गदं वीर्यतममनुपानं विना तथा। नोपकुर्याच्छिवे तद्वदुपदेशं विना त्विदम्॥२१॥ सत्यं सत्यमहं वक्ष्ये शृणु गौरि मम प्रिये। श्रीमद्भागवतास्वादी मत्पूज्यः पूज्य एव सः॥२२॥ किं तस्य शक्रसम्पत्त्या पारमेष्ठेन वाऽथ किम्। मत्सम्पत्त्या ब्राह्मचलक्ष्म्या यो भागवतनिर्वृतः॥२३॥ यत्राऽऽस्ते श्रीभागवतव्याख्यानैकपरो नरः। तत्र सर्वाणि तीर्थानि धन्यो देशो नृपस्तथा॥२४॥ नृपो भूत्वा भागवतं यदा न शृणुयात्प्रिये। तद्यशो धिक् प्रतापं धिक् धिक् लक्ष्मी भक्त्यभावतः॥२५॥

इति गौरीतन्त्रे शिवपार्वतीसंवादे पुराणदानमाहात्म्ये चतुर्थः पटलः।

शिवोवाच— वैष्णवाग्रसुरश्रेष्ठ सम्प्रदायं वद प्रभो। श्रीमद्भागवतस्यास्य श्रोतुं कौतूहलं मम॥ १ ॥ शिव उवाच— विना भागवतं शास्त्रं नैव भक्तिर्नृणामिह। निःशेषान्तरमालिन्यहद-
त्यन्तं यतः शिवे॥ २ ॥ यन्नारायणरूपेण भगवानवदत्स्वयम्। ब्रह्माणं ब्रह्मरूपेण ततः सुन्दरि नारदम्॥ ३ ॥ तद्रूपेण ततो व्यासं तद्रूपेण शुकं तथा। शुकरूपेण भगवद्गीतं तत्परमं
प्रिये॥ ४ ॥ घोरे तमसि मग्नानामुद्धारार्थं वरानने। यत्पुनः शेषरूपेण सनकाय प्रकाशितम्॥ ५ ॥ तद्रूपेण तथा सांख्यायनाय तत्स्वरूपिणा। पराशराय तद्रूपेण मित्रासूनवे ततः॥ ६ ॥
विदुराय महाभागवताय गिरिनन्दिनि। एवं श्रीमद्भागवतं सम्प्रदायप्रकाशितम्॥ ७ ॥ श्रीमद्भागवते विद्या सामान्यधियमत्र ये। कुर्वन्ति ते य महाघोरे वच्यन्ते तमसि ध्रुवम्॥ ८ ॥ यथा
गुरौ नृबुद्धिं च यथामेन्त्रेण बुद्धिकम्। प्रतिमासु शिलाबुद्धिं कुर्वन्तो यान्त्यधस्ततः॥ ९ ॥ यथा सर्वेश्वरे विष्णो देवसामान्यदर्शितः। यथा श्रीमद्भागवते शास्त्रसामान्यदर्शिनः॥ १० ॥
अत्र षट्शास्त्रविद्वांसो देवि दर्भाग्रबुद्धयः। मदेन मोहिताः सन्ति शतशोऽथ सहस्रशः॥ ११ ॥ पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति यथा विष्णुतमोयुताः। पठन्तोऽपि न जानन्ति तथा भागवतं
शिवे॥ १२ ॥ येषां श्रीवैष्णवजने बहिरङ्गारतिर्नहि। तेऽपि जानन्ति सरसं श्रीमद्भागवतं किल॥ १३ ॥ ग्रन्थागमनकाले तु अभ्युत्थानं करोति यः। तथाऽनुगमनं सुभु सोऽपि जानाति
तद्रसम्॥ १४ ॥ यथा गुरुमुखान्मन्त्रश्रवणे आसनं न हि। ग्रन्थश्रवणकाले तु वर्जयेदासनं तथा॥ १५ ॥ सर्व कर्म परित्यज्य भूत्वैकाग्रमनाः प्रिये। तूष्णीं भूतो हरिकथां
शृणुयाद्रसविन्नरः॥ १६ ॥ कथानान्तरमेव स्याद् यावद् ग्रन्थानुबन्धनम्। न तावत्सहसा सुभु समुत्तिष्ठेत्कथञ्चन॥ १७ ॥ प्रसङ्गात्कथयेद् गौरि श्रोतृवाचकयोः कथाम्। सात्त्विको
राजसश्चेति तामसो वाचको भवेत्॥ १८ ॥ तथा श्रोताऽपि त्रिविधः तदिहैकमना शृणु। यच्चार्थं वृत्तेशो बुद्ध्वा रसभावस्वरान्वितम्। विस्पष्टमद्भुतं साङ्गं श्रावयेत्स च
सात्त्विकः॥ १९ ॥ अबुध्यमानो ग्रन्थार्थं कृत्स्नशः स्पष्टमद्भुतम्। फलस्वरसमायुक्तं श्रावयेत्स च राजसः॥ २० ॥ अबुध्यमानो ग्रन्थार्थमस्पष्टं रसवर्जितम्। शीघ्रं यः श्रावयेद्देवि
सोऽधमस्तामसः स्मृतः॥ २१ ॥ सर्व कर्म परित्यज्य श्रद्धाभक्त्यन्वितः सदा। कृत्स्नशो दक्षिणादानरतः श्रोता स सात्त्विकः॥ २२ ॥ यः प्रसङ्गात्कौतुकेन शृणोति गिरिनन्दिति।
दक्षिणां च मनाक् दत्त्वा स श्रोता राजसः स्मृतः॥ २३ ॥ श्रद्धाभक्तिविहीनो यो हेतुवाद्यर्थदूषकः। क्रोधासूयान्वितः किञ्चिद्दक्षिणां राति नापि वा। स श्रोता तामसो ज्ञेयः शैलपुत्रि
विगर्हितः॥ २४ ॥ परं वक्तृस्वभावात्तु किञ्चित्किञ्चित्फलं लभेत्। सप्ताहश्रवणात्पाठात्सम्यगुक्तं फलं लभेत्॥ २५ ॥ मासेनापि तथा सुभु द्विमासेनापि वा पुनः। वर्षेणापि महेशानि
सम्प्रदायानुसारतः॥ २६ ॥ तथा श्रीमद्भागवतश्रवणं पठनं समम्। एतत्ते सर्वमाख्यातं यत्पृष्टोऽहं त्वयाऽनघे। वक्तुं कः शक्नुयाद् गौरि कृत्स्नशः परमेश्वरः॥ २७ ॥ श्रीभागवतमाहात्म्यं
त्वयि यः स्नेहात्प्रकाशितम्। न वक्तव्यं न वक्तव्यं न वक्तव्यं बहिर्मुखे॥ २८ ॥ अन्तर्मुखे तु वक्तव्यं यत्नतः प्राणवल्लभे। गुरुवैष्णवभक्त्यैकजीवनोऽन्तर्मुखः स्मृतः॥ २९ ॥ य
इदं शृणुयाद्देवि पठेद् वा नित्यशः प्रिये। स श्रीकृष्णस्य पादाब्जे रतिं परमिकां लभेत्॥ ३० ॥

इति गौरीतन्त्रे शिवपार्वतीसंवादे पुराणदानमाहात्म्ये पञ्चमः पटलः।

* अथ स्कन्दपुराणोक्तं श्रीमद्भागवतमाहात्म्यम् *

व्यास उवाच— श्रीसच्चिदानन्दधनस्वरूपिणो कृष्णाय चानन्तसुखाभिवर्षिणे। विश्वोद्भवस्थाननिरोधहेतवे नुमो वयं भक्तिरसाप्तयेऽनिशम्॥ १ ॥ नैमिषे सूतमासीनमभिवाद्य
महामतिम्। कथामृतरसास्वादकुशला ऋषयोऽब्रुवन्॥ २ ॥ ऋषय ऊचुः— वज्रं श्रीमाथुरे देशे स्वपौत्रं हस्तिनापुरे। अभिषिच्य गते राज्ञि तौ कथं किं च चक्रतुः॥ ३ ॥ सूत उवाच—
नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम्। देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत्॥ ४ ॥ महापथं गते राज्ञि परीक्षित् पृथिवीपतिः। जगाम मथुरां विप्रा वज्रनाभदिदक्षया॥ ५ ॥
पितृव्यमागतं ज्ञात्वा वज्रः प्रेमपरिप्लुतः। अभिगम्याभिवाद्याथ निनाय निजमन्दिरम्॥ ६ ॥ परिष्वज्य स तं वीरः कृष्णौकगतमानसः। रौहिण्याद्या हरेः पत्नीर्वन्दायतनागसः॥ ७ ॥
ताभिः सम्मानितोऽत्यर्थं परीक्षित् पृथिवीपतिः। विश्रान्तः सुखमासीनो वज्रनाभमुवाच ह॥ ८ ॥ परीक्षिदुवाच— तात त्वत्पितृभिर्नूनमस्मत्पितृपितामहः। उद्धृता भूरिदुःखौघादहं च
परिरक्षितः॥ ९ ॥ न पारयाम्यहं तात साधु कृत्वोपकारतः। त्वामतः प्रार्थयाम्यङ्ग सुखं राज्येऽनुयुज्यताम्॥ १० ॥ कोषसैन्यादिजा चिन्ता तथारिदमनादिजा। मनागपि न कार्या ते

सुसैव्याः किन्तु मातरः॥११॥ निवेद्य मयि कर्तव्यं सर्वाधिपरिवर्जनम्। श्रुत्वैतत् परमप्रीतो वज्रस्तं प्रत्युवाच ह॥१२॥ वज्रनाभ उवाच— राजन्नुचितमेतत्ते यदस्मासु प्रभाषते। त्वत्पित्रोपकृतश्चाहं धनुर्विद्याप्रदानतः॥१३॥ तस्मान्नाल्पापि मे चिन्ता क्षेत्रे दृढमुपेयुषः। किन्त्वेका परमा चिन्ता तत्र किञ्चिद् विचार्यताम्॥१४॥ माथुरे त्वमभिषिक्तोऽपि रिथतोऽहं निर्जने वने। क्व गता वै प्रजापत्या यत्र राज्यं प्ररोचते॥१५॥ इत्युक्तो विष्णुरातस्तु नन्दादीनां पुरोहितम्। शाण्डिल्यमाजुहावाशु वज्रसन्देहनुत्तये॥१६॥ अथोटजं विहायाशु शाण्डिल्यः समुपागतः। पूजितो वज्रनाभेन निषसादासनोत्तमे॥१७॥ उपोद्घातं विष्णुरातश्चकाराशु ततस्त्वसौ। उवाच परमप्रीतस्तावुभौ परिसान्त्वयन्॥१८॥ शाण्डिल्य उवाच— शृणुतं दत्तचित्तौ मे रहस्यं व्रजभूमिजम्। व्रजनं व्याप्तिरित्युक्त्या व्यापनाद् व्रज उच्यते॥१९॥ गुणातीतं परं ब्रह्म व्यापकं व्रज उच्यते। सदानन्दं परं ज्योतिर्मुक्तानां पदमव्ययम्॥२०॥ तस्मिन् नन्दात्मजः कृष्णः सदानन्दाङ्गविग्रहः। आत्मारामाश्चाप्तकामः प्रेमाक्तैरनुभूयते॥२१॥ आत्मा तु राधिका तस्य तथैव रमणादसौ। आत्मारामतया प्राज्ञैः प्रोच्यते गूढवेदिभिः॥२२॥ कामास्तु वाञ्छितास्तस्य गावो गोपाश्च गोपिकाः। नित्याः सर्वे विहाराद्या आप्तकामस्ततस्त्वयम्॥२३॥ रहस्यं त्विदमेतस्य प्रकृतेः परमुच्यते। प्रकृत्या खेलतस्तस्य लीलान्यैरनुभूयते॥२४॥ सर्गस्थित्यप्यया तत्र रजःसत्त्वतमोगुणैः। लीलैवं द्विविधा तस्य वास्तवी व्यावहारिकी॥२५॥ वास्तवी तत्त्वसंवेद्या जीवानां व्यावहारिकी। आद्यां विना द्वितीया न द्वितीया नाद्यगा क्वचित्॥२६॥ युवयोगोचरेयं तु तल्लीला व्यावहारिकी। यत्र भूरादयो लोका भुवि माथुरमण्डलम्॥२७॥ अत्रैव व्रजभूमिः सा यत्र तत्त्वं सुगोपितम्। भासते प्रेमपूर्णानां कदाचिदपि सर्वतः॥२८॥ कदाचिद् द्वापरस्यान्ते रहोलीलाधिकारिणः। समवेता यदात्र स्युर्यथेदानीं तदा हरिः॥२९॥ स्वैः सहावतरेत् स्वेषु समा वेशार्थमीप्सिताः। तदा देवादयोऽप्यन्येऽवतरन्ति समन्ततः॥३०॥ सर्वेषां वाञ्छितं कृत्वा हरिरन्तर्हितोऽभवत्। तेनात्र त्रिविधा लोकाः स्थिताः पूर्वं न संशयः॥३१॥ नित्यास्तल्लिप्सवश्चैव देवाद्याश्चेति भेदतः। देवाद्यास्तेषु कृष्णेन द्वारिकां प्रापिताः पुरा॥३२॥ पुनर्मौशलमार्गेण स्वाधिकारेषु चापितः। तल्लिप्सश्च सदा कृष्णः प्रेमानन्दैकरूपिणः॥३३॥ विधाय स्वीय नित्येषु समावेशितवांस्तदा। नित्याः सर्वेऽप्ययोग्येषु दर्शनाभावतां गताः॥३४॥ व्यावहारिकलीलास्यास्तत्र यन्नाधिकारिणः। पश्यन्त्यत्रागतास्तस्मान्निर्जनत्वं समन्ततः॥३५॥ तस्माच्चिन्ता न ते कार्या वज्रनाभ मदाज्ञया। वासयात्र बहून् ग्रामान् संसिद्धिस्ते भविष्यति॥३६॥ कृष्णलीलानुसारेण कृत्वा नामानि सर्वतः। त्वया वासयता ग्रामान् संसेव्या भूरियं परा॥३७॥ गोवर्द्धने दीर्घ पुरे मथुरायां महावने। नन्दिग्रामे बृहत्सानौ कार्या राज्यस्थितिस्त्वया॥३८॥ नद्यद्रिद्रोणिकुण्डादिकुञ्जान् संसेवतस्तव। राज्ये प्रजाः सुसम्पन्नास्त्वं च प्रीतो भविष्यसि॥३९॥ सच्चिदानन्द भूरेषा त्वया सेव्या प्रयत्नतः। तव कृष्णस्थलान्यत्र स्फुरन्तु मदनुग्रहात्॥४०॥ वज्र संसेवनादस्या उद्धवस्त्वां मिलिष्यति। ततो रहस्यमेतस्मात् प्राप्स्यसि त्वं समातृकः॥४१॥ एवमुक्त्वा तु शाण्डिल्यो गतः कृष्णमनुस्मरन्। विष्णुरातोऽथ वज्रश्च परां प्रीतिमावपतुः॥४२॥

इति श्रीस्कन्दमहापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये शाण्डिल्योपदिष्टव्रजभूमिमाहात्म्यवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः।

ऋषय ऊचुः— शाण्डिल्ये तौ समादिश्य परावृत्ते स्वमाश्रमम्। किं कथं चक्रतुस्तौ तु राजानौ सूत तद् वद॥१॥ सूत उवाच— ततस्तु विष्णुरातेन श्रेणीमुख्याः सहस्रशः। इन्द्रप्रस्थात् समानाय्य मथुरास्थानमापिताः॥२॥ माथुरान् ब्राह्मणांस्तत्र वानरांश्च पुरातनात्। विज्ञाय माननीयत्वं तेषु स्थापितवान् स्वराट्॥३॥ वज्रस्तु तत्सहायेन शाण्डिल्यस्याप्यनुग्रहात्। गोविन्द गोपगोपीनां लीलास्थानान्यनुक्रमात्॥४॥ विज्ञायाभिधयाऽऽस्थाप्य ग्रामानावासयद् बहून्। कुण्डकूपादिपूर्तेन शिवादिस्थापनेन च॥५॥ गोविन्दहरिदेवादिस्वरूपारोपणेन च। कृष्णैकभक्तिं स्वे राज्ये ततान च मुमोद ह॥६॥ प्रजास्तु मुदितास्तस्य कृष्णकीर्तनतत्पराः। परमानन्दसम्पन्ना राज्यं तस्यैव तुष्टुवुः॥७॥ एकदा कृष्णपत्न्यस्तु श्रीकृष्णविरहातुराः। कालिन्दीं मुदितां वीक्ष्य पप्रच्छुर्गतमत्सराः॥८॥ श्रीकृष्णपत्न्य ऊचुः— यथां वयं कृष्णपत्न्यस्तथा त्वमपि शोभने। वयं विरहदुःखार्तास्त्वं न कालिन्दि तद् वद॥९॥ तच्छ्रुत्वा स्मयमाना सा कालिन्दी वाक्यमब्रवीत्। सापत्न्यं वीक्ष्य तत्तासां करुणापरमानसा॥१०॥ कालिन्द्युवाच— आत्मारामस्य कृष्णस्य ध्रुवमात्मास्ति राधिका। तस्या दास्यप्रभावेण विरहोऽस्मान् न संस्पृशेत्॥११॥ तस्या एवांश विस्ताराः सर्वाः श्रीकृष्णनायिकाः। नित्यसम्भोग एवास्ति तस्याः साम्मुख्ययोगतः॥१२॥ स एव सा स सैवास्ति वंशी

तत्प्रेरमरूपिका। श्रीकृष्णनखचन्द्रालिसङ्गाच्चन्द्रवली स्मृता॥१३॥ रूपान्तरमगृह्णाना तयोः सेवातिलालसा। रुक्मिण्यादिसमावेशो मयात्रैव विलोकितः॥१४॥ युष्माकमपि कृष्णेन विरहो नैव सर्वतः। किन्तु एवं न जानीथ तस्मात् व्याकुलतामिताः॥१५॥ एवमेवात्र गोपीनामक्रूरावसरे पुरा। विरहाभास एवासीदुद्धवेन समाहितः॥१६॥ तेनैव भवतीनां चेद् भवेदत्र समागमः। तर्हि नित्यं स्वकान्तेन विहारमपि लप्स्यथ॥१७॥ सूत उवाच— एवमुक्तास्तु ताः पत्न्यः प्रसन्ना पुनरब्रुवन्। उद्धवालोकेनात्मप्रेष्ठसङ्गमलालसाः॥१८॥ श्रीकृष्णपत्न्य ऊचुः— धन्यासि सखि कान्तेन यस्या नैवास्ति विच्युतिः। यतस्ते स्वार्थसंसिद्धिस्तस्या दास्यो वभूविम॥१९॥ परन्तूद्धवलाभे स्यादस्मत्सर्वार्थसाधनम्। तथा वदस्व कालिन्दि तल्लाभोऽपि यथा भवेत्॥२०॥ सूत उवाच— एवमुक्ता तु कालिन्दी प्रत्युवाचाथ तास्तथा। स्मरन्ती कृष्णचन्द्रस्य कलाः षोडशरूपिणीः॥२१॥ साधनभूमिर्वदरी व्रजता कृष्णेन मन्त्रिणे प्रोक्ता। तत्रास्ते स तु साक्षात्तद्वयुनं ग्राहयँल्लोकान्॥२२॥ फलभूमिर्व्रजभूमिर्दत्ता तस्मै पुरैव सरहस्यम्। फलमिह तिरोहितं सत्तदिहेदानीं स उद्धवोऽलक्ष्यः॥२३॥ गोवर्धननिकटे सखीस्थले तद्रजःकामः। तत्रत्याङ्कुरवल्लीरूपेणास्ते स उद्धवो नूनम्॥२४॥ आत्मोत्सवरूपवत्त्वं हरिणा तस्मै समर्पितं नियतम्। तस्मात्तत्र स्थित्वा कुसुमसरः परिसरे सवज्राभिः॥२५॥ वीणावेणुमृदङ्गैः कीर्तनकाव्यादिसरससङ्गीतैः। उत्सव आरब्धव्यो हरिरतलोकान् समानाय्य॥२६॥ तत्रोद्धवावलोको भविता नियतं महोत्सवे वितते। यौष्माकीणामभिमतसिद्धिं सविता स एव सवितानाम्॥२७॥ सूत उवाच— इति श्रुत्वा प्रसन्नास्ताः कालिन्दीमभिवन्द्य तत्। कथायामासुरागत्य व्रजं प्रति परीक्षितम्॥२८॥ विष्णुरातस्तु तच्छ्रुत्वा प्रसन्नस्तद्युतस्तदा। तत्रैवागत्य तत् सर्वं कारयामास सत्वरम्॥२९॥ गोवर्धनाददूरेण वृन्दारण्ये सखीस्थले। प्रवृत्तः कुसुमाम्भोधौ कृष्णसङ्कीर्तनोत्सवः॥३०॥ वृषभानुसुताकान्तविहारे कीर्तनश्रिया। साक्षादिव समावृत्ते सर्वेऽनन्यदृशोऽभवन्॥३१॥ ततः पश्यत्सु सर्वेषु तृणगुल्मलताचयात्। आजगामोद्धवः स्वग्वी श्यामः पीताम्बरावृतः॥३२॥ गुञ्जामालाधरो गायन् बल्लवीवल्लभं मुहुः। तदागमनतो रेजे भृशं सङ्कीर्तनोत्सवः॥३३॥ चन्द्रिकागमतो यद्वत् स्फाटिकाट्टालभूमणिः। अथ सर्वे सुखाम्भोधौ मग्नाः सर्वविसस्मरुः॥३४॥ क्षणेनागतविज्ञाना दृष्ट्वा श्रीकृष्णरूपिणम्। उद्धवं पूजयाञ्चक्रुः प्रतिलब्धमनोरथाः॥३५॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये गोवर्धनपर्वतसमीपे परीक्षिदादीनामुद्धवदर्शनवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः।

सूत उवाच— अथोद्धवस्तु तान् दृष्ट्वा कृष्णकीर्तनतत्परान्। सत्कृत्याथ परिष्वज्य परीक्षितमुवाच ह॥१॥ उद्धव उवाच— धन्योऽसि राजन् कृष्णौकभक्त्या पूर्णोऽसि नित्यदा। यस्त्वं निमग्नचित्तोऽसि कृष्णसङ्कीर्तनोत्सवे॥२॥ कृष्णपत्नीषु वज्रे च दिष्ट्या प्रीतिः प्रवर्तिता। तवोचितमिदं तात कृष्णदत्ताङ्गवैभव॥३॥ द्वारकास्थेषु सर्वेषु धन्या एते न संशयः। येषां व्रजनिवासाय पार्थमादिष्टवान् प्रभुः॥४॥ श्रीकृष्णस्य मनश्चन्द्रो राधास्यप्रभवान्वितः। तद्विहारवनं गोभिर्मण्डयन् रोचते सदा॥५॥ कृष्णचन्द्रः सदा पूर्णस्तस्य षोडश याः कलाः। चित्सहस्रप्रभाभिन्ना अत्रास्ते तत्स्वरूपता॥६॥ एवं व्रजस्तु राजेन्द्र प्रपन्नभयभञ्जकः। श्रीकृष्णदक्षिणे पादे स्थानमेतस्य वर्तते॥७॥ अवतारेऽत्र कृष्णेन योगमायातिभाविताः। तद्वलेनात्मविस्मृत्या सीदन्त्येते न संशयः॥८॥ ऋते कृष्णप्रकाशं तु स्वात्मबोधो न कस्यचित्। तत्प्रकाशस्तु जीवानां मायया पिहितः सदा॥९॥ अष्टाविंशे द्वापरान्ते स्वयमेव यदा हरिः। उत्सारयेन्निजां मायां तत्प्रकाशो भवेत्तदा॥१०॥ स तु कालो व्यतिक्रान्तस्तेनेदमपरं शृणु। अन्यदा तत्प्रकाशस्तु श्रीमद्भागवताद् भवेत्॥११॥ श्रीमद्भागवतं शास्त्रं यत्र भागवतैर्यदा। कीर्त्यते श्रूयते चापि श्रीकृष्णस्तत्र निश्चितम्॥१२॥ श्रीमद्भागवतं यत्र श्लोकं श्लोकार्द्धमेव च। तत्रापि भगवान् कृष्णो बल्लवीभिर्विराजते॥१३॥ भारते मानवं जन्म प्राप्य भागवतं न यैः। श्रुतं पापपराधीनैरात्मघातस्तु तैः कृतः॥१४॥ श्रीमद्भागवतं शास्त्रं नित्यं यैः परिसेवितम्। पितुर्मातुश्च भार्यायाः कुलपङ्क्तिः सुतारिता॥१५॥ विद्याप्रकाशो विप्राणां राज्ञां शत्रुजयो विशाम्। धनं स्वास्थ्यं च शूद्राणां श्रीमद्भागवताद् भवेत्॥१६॥ योषितामपरेषां च सर्ववाञ्छितपूरणम्। अतो भागवतं नित्यं को न सेवेत भाग्यवान्॥१७॥ अनेकजन्मसंसिद्धः श्रीमद्भागवतं लभेत्। प्रकाशो भगवद्भक्तेरुद्भवस्तत्र जायते॥१८॥ सांख्यायनप्रसादात् श्रीमद्भागवतं पुरा। बृहस्पतिर्दत्तवान् मे तेनाहं कृष्णवल्लभः॥१९॥ आख्यायिकां च तेनोक्तां विष्णुरात निबोध ताम्। ज्ञायते सम्प्रदायोऽपि यत्र भागवतश्रुतेः॥२०॥ बृहस्पतिरुवाच— ईक्षाञ्चक्रे यदा कृष्णो मायापुरुषरूपधृक्।

ब्रह्मा विष्णुः शिवश्चापि रजःसत्त्वतमोगुणैः ॥२१॥ पुरुषास्त्रय उत्तस्थुरधिकारांस्तदादिशत्। उत्पत्तौ पालने चैव संहारे प्रक्रमेण तान् ॥२२॥ ब्रह्मा तु नाभिकमलादुत्पन्नस्तं व्यजिज्ञपत्। ब्रह्मोवाच— नारायणादिपुरुष परमात्मन् नमोऽस्तु ते ॥२३॥ त्वया सर्गे नियुक्तोऽस्मि पापीयान् मां रजोगुणः। त्वत्स्मृतौ नैव बाधेत तथैव कृपया प्रभो ॥२४॥ बृहस्पतिरुवाच— यदा तु भगवांस्तस्मै श्रीमद्भागवतं पुरा। उपदिश्याब्रवीद् ब्रह्मन् सेवस्वैनत् स्वसिद्धये ॥२५॥ ब्रह्मा तु परमप्रीतस्तेन कृष्णाप्तयेऽनिशम्। सप्तावरणभङ्गाय सप्ताहं समवर्तयत् ॥२६॥ श्रीभागवतसप्ताहसेवनाप्तमनोरथः सृष्टिं वितनुते नित्यं ससप्ताहः पुनः पुनः ॥२७॥ विष्णुरप्यर्थयामास पुमांसं स्वार्थसिद्धये प्रजानां पालने पुंसा यदनेनापि कल्पितः ॥२८॥ विष्णुरुवाच— प्रजानां पालनं देवि करिष्यामि यथोचितम्। प्रवृत्त्या च निवृत्त्या च कर्मज्ञानप्रयोजनात् ॥२९॥ यदा यदैव कालेन धर्मग्लानिर्भविष्यति। धर्म संस्थायिष्यामि ह्यवतारैस्तदा तदा ॥३०॥ भोगार्थिभ्यस्तु यज्ञादिफलं दास्यामि निश्चितम्। मोक्षार्थिभ्यो विरक्तेभ्यो मुक्तिं पञ्चविधां तथा ॥३१॥ येऽपि मोक्षं न वाञ्छन्ति तान् कथं पालयाम्यहम्। आत्मानं च श्रियं चापि पालयामि कथं वद ॥३२॥ तस्मा अपि पुमानाद्यः श्रीभागवतमादिशत्। उवाच च पठस्वैनत्तव सर्वार्थसिद्धये ॥३३॥ ततो विष्णुः प्रसन्नात्मा परमार्थकपालने। समर्थोऽभूच्छ्रूया मासि मासि भागवतं स्मरत् ॥३४॥ यदा विष्णुः स्वयं वक्ता लक्ष्मीश्च श्रवणे रता। तदा भागवतश्रावो मासेनैव पुनः पुनः ॥३५॥ यदा लक्ष्मीः स्वयं वक्त्री विष्णुश्च श्रवणे रतः। मासद्वयं रसास्वादस्तदातीव सुशोभते ॥३६॥ अधिकारे स्थितो विष्णुर्लक्ष्मीर्निश्चिन्तमानसा। तेन भागवतास्वादस्तस्या भूरि प्रकाशते ॥३७॥ अथ रुद्रोऽपि तं देवं संहाराधिकृतः पुरा। पुमांसं प्रार्थयामास स्वसामर्थ्यविवृद्धये ॥३८॥ रुद्र उवाच— नित्ये नैमित्तिके चैव संहारे प्राकृते तथा। शक्तयो मम विद्यन्ते देवदेव मम प्रभो ॥३९॥ आत्यन्तिके तु संहारे मम शक्तिर्न विद्यते। महद् दुःखं ममैतत्तु तेन त्वां प्रार्थयाम्यहम् ॥४०॥ बृहस्पतिरुवाच— श्रीमद्भागवतं तस्मा अपि नारायणो ददौ। स तु संसेवनादस्य जिग्ये चापि तमोगुणम् ॥४१॥ कथा भागवतो तेन सेविता वर्षमात्रतः। लये त्वात्यन्तिके तेनावप शक्तिं सदाशिवः ॥४२॥ उद्धव उवाच— श्रीभागवतमाहात्म्य इमामाख्यायिकां गुरोः। श्रुत्वा भागवतं लब्ध्वा मुमुदेऽहं प्रणम्य तम् ॥४३॥ ततस्तु वैष्णवीं रीतिं गृहीत्वा मासमात्रतः। श्रीमद्भागवतास्वादो मया सम्यङ्निषेवितः ॥४४॥ तावतैव बभूवाहे कृष्णस्य दयितः सखा। कृष्णेनाथ नियुक्तोऽहं ब्रजे स्वप्रेयसीगणे ॥४५॥ विरहार्तासु गोपीषु स्वयं नित्यविहारिणां। श्रीभागवतसन्देशो मन्मुखेन प्रयोजितः ॥४६॥ तं यथामति लब्ध्वा ता आसन् विरहवर्जिताः। नाज्ञासिषं रहस्यं तच्चमत्कारस्तु लोकितः ॥४७॥ स्वर्वासं प्रार्थ्य कृष्णं च प्रह्लादेषु गतेषु मे। श्रीमद्भागवते कृष्णास्तदरहस्यं स्वयं ददौ ॥४८॥ पुरतोऽश्वत्थमूलस्य चकार मयि तद् दृढम्। तेनात्र ब्रजवल्लीषु वसामि बदरीं गतः ॥४९॥ तस्मान्नारदकुण्डेऽत्र तिष्ठामि स्वेच्छया सदा। कृष्यप्रकाशो भक्तानां श्रीमद्भागवताद् भवेत् ॥५०॥ तदेषामपि कार्यार्थं श्रीमद्भागवतं त्वहम्। प्रवक्ष्यामि सहायोऽत्र त्वयैवानुष्ठितो भवेत् ॥५१॥ सूत उवाच— विष्णुरातस्तु श्रुत्वा तदुद्धवं प्रणतोऽब्रवीत्। परीक्षिदुवाच— हरिदास त्वया कार्यं श्रीभागवतकीर्तनम् ॥५२॥ आज्ञाप्योऽहं यथा कार्यः सहायोऽत्र मया तथा। सूत उवाच— श्रुत्वैतदुद्धवो वाक्यमुवाच प्रीतमानसः ॥५३॥ उद्धव उवाच— श्रीकृष्णेन परित्यक्ते भूतले बलवान् कलिः। करिष्यति परं विघ्नं सत्कार्ये समुपस्थिते ॥५४॥ तस्माद् दिग्विजयं याहि कलिनिग्रहमाचर। अहं तु मासमात्रेण वैष्णवीं रीतिमास्थितः ॥५५॥ श्रीमद्भागवतास्वादं प्रचार्य त्वत्सहायतः। एतान् सम्प्रापयिष्यामि नित्यधाम्नि मधुद्विषः ॥५६॥ सूत उवाच— श्रुत्वैवं तद्वचो राजा मुदितश्चिन्तयाऽऽतुरः। तदा विज्ञापयामास स्वाभिप्रायं तमुद्धवम् ॥५७॥ परीक्षिदुवाच— कलिं तु निग्रहीष्यामि तात ते वचसि स्थितः। श्रीभागवतसम्प्राप्तिः कथं मम भविष्यति ॥५८॥ अहं तु समनुग्राह्यस्तव पादतले श्रितः। सूत उवाच— श्रुत्वैतद् वचनं भूयोऽप्युद्धवस्तमुवाच ह ॥५९॥ उद्धव उवाच— राजंश्चिन्ता तु ते कापि नैव कार्या कथञ्चन। तव भगवच्छास्त्रे यतो मुख्याधिकारिता ॥६०॥ एतावत्कालपर्यन्तं प्रायो भागवतश्रुतेः। वार्तामपि न जानन्ति मनुष्याः कर्मतत्पराः ॥६१॥ तत्प्रसादेन बहवो मनुष्या भारताजिरे। श्रीमद्भागवतप्राप्तो सुखं प्राप्स्यन्ति शाश्वतम् ॥६२॥ नन्दनन्दनरूपस्तु श्रीशुको भगवाननृषिः। श्रीमद्भागवतं तुभ्यं श्रावयिष्यत्यसंशयम् ॥६३॥ तेन प्राप्स्यसि राजस्त्वं नित्यं धाम ब्रजेशितुः। श्रीभागवतसञ्चारस्ततो भुवि भविष्यति ॥६४॥ तस्मात्त्वं गच्छ राजेन्द्र कलिनिग्रहमाचर। सूत उवाच— इत्युक्तस्तं परिक्रम्य गतो राजा दिशां जये ॥६५॥ ब्रजस्तु निजराज्येशं प्रतिबाहुं विधाय च। तत्रैव मातृभिः साकं तस्थौ

भागवताशया॥६६॥ अथ वृन्दावने मासं गोवर्द्धनसमीपतः। श्रीमद्भागवतास्वादस्तूद्धवेन प्रवर्तितः॥६७॥ तस्मिन्नास्वाद्यमाने तु सच्चिदानन्दरूपिणी। प्रचकाशे हरेर्लीला सर्वतः कृष्ण एव च॥६८॥ आत्मानं च तदन्तःस्थं सर्वेऽपि ददृशुस्तदा। वज्रस्तु दक्षिणे दृष्ट्वा कृष्णपादसरोरुहे॥६९॥ स्वात्मानं कृष्णवैधुर्यान्मुक्तस्तद्बुध्यशोभत। ताश्च तन्मातरः कृष्णे रासरात्रिप्रकाशिनि॥७०॥ चन्द्रे कलाप्रभारूपमात्मानं वीक्ष्य विस्मिताः। स्वप्रेष्ठविरहव्याधिविमुक्ताः स्वपदं ययुः॥७१॥ येऽन्ये च तत्र ते सर्वे नित्यलीलान्तरं गताः व्यावहारिकलोकेभ्यः सद्यो दर्शनमागताः॥७२॥ गोवर्द्धननिकुञ्जेषु गोषु वृन्दावनादिषु। नित्यं कृष्णेन मोदन्ते दृष्यन्ते प्रेमतत्परैः॥७३॥ सूत उवाच— य एतां भगवत्प्राप्तिं शृणुयाच्चापि कीर्तयेत्। तस्य वै भगवत्प्राप्तिर्दुःखहानिश्च जायते॥७४॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे परीक्षिदुद्धवसंवादे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये तृतीयोऽध्यायः।

ऋषय ऊचुः— साधु सूत चिरं जीव चिरमेवं प्रशाधि नः। श्रीभागवतमाहात्म्यपूर्वं त्वन्मुखाच्छ्रुतम्॥१॥ तत्स्वरूपं प्रमाणं च विधिं च श्रवणे वद। तद्वक्तुर्लक्षणं सूत श्रोतुश्चापि वदाधुना॥२॥ सूत उवाच— श्रीमद्भागवतस्याथ श्रीमद्भागवतः सदा। स्वरूपमेकमेवास्ति सच्चिदानन्दलक्षणम्॥३॥ श्रीकृष्णासक्तभक्तानां तन्माधुर्यप्रकाशकम्। समुज्जृम्भति यद्वाक्यं विधि भागवतं हि तत्॥४॥ ज्ञानविज्ञानभक्त्यङ्गचतुष्टयपरं वचः। मायामर्दनदक्षं च विद्धि भागवतं च तत्॥५॥ प्रमाणं तस्य को वेद ह्यनन्तस्याक्षरात्मनः। ब्राह्मणे हरिणा तद्विक्चतुः श्लोक्या प्रदांशता॥६॥ तदानन्त्यावगाहेन स्वेप्सितावहनक्षमाः। त एव सन्ति भो विप्रा ब्रह्मविष्णुशिवादयः॥७॥ मितबुद्ध्यादिवृत्तीनां मनुष्याणां हिताय च। परीक्षिच्छुकसंवादो योऽसौ व्यासेन कीर्तितः॥८॥ ग्रन्थोऽष्टादशसाहस्रो योऽसौ भागवताभिधः। कलिग्राहगृहीतानां स एव परमाश्रयः॥९॥ श्रोतारोऽथ निरूप्यन्ते श्रीमद्विष्णुकथाश्रयाः। प्रवरा अवराश्चेति योऽसौ द्विविधा मताः॥१०॥ प्रवराश्चातको हंसः शुको मीनादयस्तथा। अवरा वृकभूरुण्डवृषोष्ट्राद्याः प्रकीर्तितः॥११॥ अखिलोपेक्षया यस्तु कृष्णशास्त्रश्रुतौ व्रती। स चातको यथाम्भोदमुक्ते पाथसि चातकः॥१२॥ हंसः स्यात् सारमादत्ते यः श्रोता विविधाच्छ्रुतात्। दुग्धेनैक्यं गतात्तोयाद् यथा हंसोऽमलं पयः॥१३॥ शुकः सुष्ठु मितं वक्ति व्यासं श्रोतृंश्च हर्षयन्। सुपाठितः शुको यद्वच्छिक्षकं पार्श्वगानपि॥१४॥ शब्दं नानिमिषो जातु करोत्यास्वादयन् रसम्। श्रोत्रा स्निग्धो भवेन्मीनो मीनः क्षीरनिधौ यथा॥१५॥ यस्तुदन रसिकाञ्छ्रोतृन् विरौत्यज्ञो वृको हि सः। वेणुस्वनरसासक्तान् वृकोऽरण्ये मृगान् यथा॥१६॥ भूरुण्डः शिक्षयेदन्याञ्छ्रुत्वा न स्वयमाचरेत्। यथा हिमवतः शृङ्गे भूरुण्डाख्यो विहङ्गमः॥१७॥ सर्वं श्रुतमुपादत्ते सारासारन्ध्रधीर्वृषः। स्वादुद्राक्षां खलिं चापि निर्विशेषं यथावृषः॥१८॥ स उष्ट्रो मधुरं मुञ्चन् विपरीते रनेत यः। यथा निम्बं चरत्युष्ट्रो हित्वाप्रमपि तद्युतम्॥१९॥ अन्येऽपि बहवो भेदा द्वयोर्भृङ्गावरादयः। विज्ञेयास्तत्तदाचौरस्तत्तत्प्रकृतिसम्भवैः॥२०॥ यः स्थित्वाभिमुखं प्रणम्य विधिवत्त्याक्तान्यवाग्रो हरेर्लीलाः श्रोतुमभीप्सतेऽतिनिपुणो नम्रोऽथ क्लृप्ताञ्जलिः। शिष्यो विश्वस्तोऽनुचिन्तनपरः प्रश्नेऽऽनुरक्तः शुचिर्नित्यं कृष्णजनप्रियो निगदितः श्रोता स वै वक्तृभिः॥२१॥ भगवन्मतिरनपेक्षः सुहृदो दीनेषु सानुकम्पो यः। बहुधा बोधनचतुरो वक्ता सम्मानितो मुनिभिः॥२२॥ अथ भारतभूस्थाने श्रीभागवतसेवने। विधिं शृणुत भो विप्रा येन स्यात् सुखसन्ततिः॥२३॥ राजसं सात्त्विकं चापि तामसं निर्गुणं तथा। चतुर्विधं तु विज्ञेयं श्रीभागवतसेवनम्॥२४॥ सप्ताहं यज्ञवद् यत्तु सश्रमं सत्वरं मुदा। सेवितं राजसं तत् बहुपूजादिशोभनम्॥२५॥ मासेन ऋतुना वापि श्रवणं स्वादसंयुतम्। सात्त्विकं यदनायासं समस्तानन्दवर्द्धनम्॥२६॥ तामसं यत्तु वर्षेण सालसं श्रद्धया युतम्। विस्मृतिस्मृतिसंयुक्तं सेचनं तच्च सौख्यदम्॥२७॥ वर्षमासदिनानां तु विमुच्य नियमाग्रहम्। सर्वदा प्रेमभक्त्यैव सेवनं निर्गुणं मतम्॥२८॥ परीक्षितेऽपि संवादे निर्गुणं तत् प्रकीर्तितम्। तत्र सप्तदिनाख्यानं तदायुर्दिनसंख्यया॥२९॥ अन्यत्र त्रिगुणं चापि निर्गुणं च यथेच्छया। यथा कथञ्चित् कर्तव्यं सेवनं भगवच्छ्रुतेः॥३०॥ ये श्रीकृष्णविहारैकभजनास्वादलोलुपाः। मुक्तावपि निराकाङ्क्षास्तेषां भागवतं धनम्॥३१॥ येऽपि संसारसन्तापनिर्विण्णाः मोक्षकाङ्क्षिणः। तेषां भवौषधं चैतत्कलौ सेव्यं प्रयत्नतः॥३२॥ ये चापि विषयारामाः सांसारिकसुखस्पृहाः। तेषां तु कर्ममार्गेण या सिद्धिः साधुना कलौ॥३३॥ सामर्थ्यधनविज्ञानभावादत्यन्तदुर्लभा। तस्मात्तैरपि संसेव्या श्रीमद्भागवती कथा॥३४॥ धनं पुत्रांस्तथा दारान् वाहनादि यशो गृहान्। असापत्यं च राज्यं च दद्याद्

भागवती कथा॥ ३५॥ इहलोके वरान् भुक्त्वा भोगान् वै मनसेप्सितान्। श्रीभागवतसङ्गेन यात्यन्ते श्रीहरेः पदम्॥ ३६॥ यत्र भागवती वार्त्ता ये च तच्छ्रवणे रताः। तेषां संसेवनं कुर्याद् देहेन च धनेन च॥ ३७॥ तदनुग्रहतोऽस्यापि श्रीभागवतसेवनम्। श्रीकृष्णव्यतिरिक्तं यत्तत् सर्वं धनं संज्ञितम्॥ ३८॥ कृष्णार्थीति श्रोता वक्ता द्विधा मतः। यथा वक्ता तथा श्रोता तत्र सौख्यं विवर्द्धते॥ ३९॥ उभयोर्वैपरीत्ये तु रसाभासे फलच्युतिः। किन्तु कृष्णार्थिनां सिद्धिविलम्बेनापि जायते॥ ४०॥ धनार्थिनस्तु संसिद्धिविधिसम्पूर्णतावशात्। कृष्णार्थिनोऽगुणस्यापि प्रेमैव विधिरुत्तमः॥ ४१॥ आसमाप्ति सकामेन कर्त्तव्यो हि विधिः स्वयम्। स्नातो नित्यक्रियां कृत्वा प्राश्य पादोदकं हरेः॥ ४२॥ पुस्तकं च गुरुं चैव पूजयित्वोपचारतः। ब्रूयाद् वा शृणुयाद् वापि श्रीमद्भागवतं मुदा॥ ४३॥ पयसा वा हविष्येण मौनं भोजनमाचरेत्। ब्रह्मचर्यमधःसुप्तिं क्रोधलोभादिवर्जनम्॥ ४४॥ कथान्ते कीर्तनं नित्यं समाप्तौ जागरे चरेत्। ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दक्षिणाभिः प्रतोषयेत्॥ ४५॥ गुरवे वस्त्रभूषादि दत्त्वा गां च समर्पयेत्। एवं कृते विधाने तु लभते वाञ्छितं फलम्॥ ४६॥ दारांगारसुतान् राज्यं धनादि च यदीप्सितम्। परन्तु शोभते नात्र सकामत्वं विडम्बनम्॥ ४७॥ कृष्णप्राप्तिकरं शश्वत् प्रेमानन्दफलप्रदम्। श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितम्॥ ४८॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीमद्भागवतमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः।

श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यत् वैष्णवानां धनम्, श्रीरूपेशप्रकाशितं सुललितं यस्मिन् हरिः गीयते।
श्रीमद्विद्याधरात्मजः श्रुतिधरः यो विदुषां चूडामणिः, श्रीविश्वेशप्रसादनाय रचिता टीका सरस्वती शुभा॥

